

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 4.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2015

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Egy többször is feledésbe nem ment kézikönyv Wagner: *Phraseologia* (Tyrnava, 1775)

Ötnegyed évszázada, hogy a most tárgyalandó könyv egyik ismertetője már arról panaszkodik, „feledésbe ment” műről szól. A rá hivatkozó későbbi forrás még a címléírásba is betoldja: „rég (feledésbe ment)”. Pedig Wagner több mint ezer nyomtatott oldalnyi latin kifejezéstárát (frazeológiáját) generációkon keresztül forgatták a latin iskolákban. A használók előbb nyilván azért nem említették megkülönböztetetten, mivel az iskolákban kézikönyv volt. Később már csak silány kivonatait jelentették meg – ami nem keltette fel az utókor filológusainak érdeklődését.

A svájci eredetű német jezsuita kézikönyvíró, Franz Wagner (1675–1738) Mainzban és Münchenben tanított. Életrajzi áttekintéseiben¹ megemlítik, hogy fiatal korában, 1700 és 1702 között a pozsonyi és nagyszombati jezsuita gimnáziumokban tanított. Ennek a ténynek azonban aligha volt hatása az általa jóval később írott könyv magyarországi továbbfejlesztésére – egy fél évszázaddal később. (Vagy mégis volt, aki tudott Wagner egykori magyarországi tartózkodásáról?) Viszont e korban a jezsuita oktatás világszerte terjeszkedett, és ugyanazokat a bevált tankönyveket igen sok helyen adták ki, terjesztették vagy egészítették ki a közvetlen, helyi igényeknek megfelelően. 1718-ban Augsburgban, Schlüter és Happach nyomdájában jelent meg először *Universa phraseologia latina* című, tekintélyes méretű kézikönyve – maga a szótári rész 808 lapon –, amely elsősorban neves auktorok (Sallustius, Julius Caesar, Livius, Cicero és mások) műveinek nyelvi megértését segítette elő, ám általában is a sokféle latin nyelvhasználat alapos megismerését szolgálta. Még egy generációval később, 1745-től Regensburgban és Bécsben, majd Augsburgban jelentek meg új kiadások. Ezek megszokott címe: *Universae phraseologiae latine corpus, congestum a P. Francisco Wagner [...] secundis curis Sallustiana, Caesareana, Liviana, Cornelianiana & Phraseologiis ac denique indice verborum quae in foro militari, civili, sacroque obtinent locupletatum* – és több ízben azt is a címlapra

* A szerző az ELTE BTK Néprajzi Tanszékének nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára.

1 Pl. *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, XIII, főszerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2012, 18 (Kovács Eszter).

írva: *editio novissima, auctior & emendatior*. A különböző kiadásokban a császári privilegium feltüntetése, az ajánlás, az előszó megmaradhat, de változhat is. Ám a hatalmas szócikkanyag változatlan – még akkor is, ha jól látszik, hogy újraszédtek az egész kézkönyvet. Auguste Borgnet francia változata még ennél is később, csak 1878-ban jelent meg. Több mint egy évszázadon át a bajorországi és ausztriai iskolákban ez volt a latin frázisok és állandó szókapcsolatok kézikönyve.

Ahogy terjed a XVIII. században a felvilágosodás és az „új irodalmak” kiépítése, felmerül az igény, hogy a latin frazeológiában meglevő hatalmas nyelvi, poétikai és retorikai anyagot összekapcsolják a nemzeti nyelvekkel. Először 1751-ben jelent meg Mainzban és Frankfurtban a *Phraseologia Germanico-Latina* (482 lapon), amelynek későbbi kiadásait is ismerjük, például 1766-ból, Herman Goldhagen (1718–1794) átdolgozásában. Ez jóval kisebb szöveganyagot tartalmaz, mint a korábbi, csak latin szövegű könyv, ám ezek német megfelelőit is megadja, és egyébként már nem a latin, hanem a német nyelv rendszerében szerkesztették. Cseh (és jóval későbbi francia) adatokkal kiegészített változatait is említik. Úgy látjuk, mindez pontosan a jezsuita oktatás keretében formálódott ki, és az érintett országokban tudták, hogy ez a legjobb hozzáférhető iskolai frazeológia. Számunkra a legnevezetesebb ilyen továbbfejlesztés az ezt a többnyelvű összefüggést nyíltan hangoztató két magyarországi kiadás. Közülük az első:

UNIVERSÆ PHRASEOLOGIÆ LATINÆ CORPUS, congestum a P. Francisco Wagner, Societatis JESU Sacerdote, Secundis Curis a quopiam ejusdem societatis Sallustiana, Cæsareana, Liviana, Cornelianana, & Phraseologiis, Demum apud nos linguis Hungarica, & Slavica, locupletatum. Editio Tyrnaviensis prima, 1750, Tyrnaviae, Typis Academicis Societastis Iesu, (6) + 1272 oldal.

Voltaképpen ugyanez a munka jelent meg 1775-ben (valószínűleg a régi szedés vagy akár annak példányai alapján). Ennek címlapján az előbbiekhöz képest még az „Editio Tyrnaviensis altera” megjelölés olvasható, valamint a „Typis Tyrnaviensibus Anno M. DCC. LXXV” impresszum.

Az impozáns, 117 × 207 milliméteres (vagyis AK 40 méretű) kötött kiadványban 6 számozatlan lapon a *Præfatio Ad Humaniorum Scholarum Professores* című előszó olvasható. Ez az 1718-as kiadásban a könyv használatára vonatkozó előszó újra lenyomata. (Az ezt megelőző ajánlást azonban nem tartalmazza a magyarországi kiadás.) A szöveg kiemeli, hogy a – mai szóval – humán jellegű iskolai oktatás számára lényeges a latin nyelv elsajátítása és ennek elegáns használata. Fontos, hogy kerüljék a „barbár” latin használatát, a közölt szócikkek mintául szolgáljanak a tanulók számára, hogy megismerjék a klasszikus auktorok nyelvhasználatát, s megértsék a nyelvi fordulatokat és jelzőket (*Adverbia, Epitheta*). A szónoklatok számára is fontos előtanulmányt tesznek lehetővé. Ezzel összefü-

gésben említi a tiszta latinság kiválóságát, P. Gabriel Wimmert nevét. Más régi és kortárs szerzőkre is utal, akik sokat tettek a latinitás megtartása és oktatása, az auktorok megbízható szövegkiadása érdekében. Hivatkozik arra, milyen módon lehet mindezt tanítani. Tíz pontba foglalva tájékoztatnak a kötet összeállításának elveiről. A mű latin nyelvű ábécérendbe szedett szótár, amelyben az egyes szavak leírása, grammatikai nemükre és ragozásukra történő utalás, majd a jelentés megadása következik. A cicerói latinságot követik, a vallási kifejezések (*sacra & religiosa*) külön figyelmet érdemeltek. Az egyes szavak eredetét a közismert művek alapján említik. A szinonimákat általában csak egyszerűen felsorolják. Az ellentétes szavakat, a különféle beszédmódokban használt különbségeket is feltüntetik. A cicerói epithetonok és adverbiumok is szerepelnek. *Usus* jelöléssel a sajátos szóhasználatra utalnak. A vulgáris és barbár használatot külön jelölik. A szövegeket a legjobb iskolai kiadásokból veszik, ám a legritkább esetben utal erre a könyv.

A szócikkeken belül gyakran *prov.* megjegyzés után proverbiumok (inkább közmondások, mint egyszerűbb szólások) olvashatók, mégpedig olykor szinonimaszerűen több is. Ezek vagy rögtön a címszó meghatározása után, máskor a szócikk egyes szakaszain belül vagy a vége felé található. Ám ilyen *prov*[erbium]. megjelölés nélkül is közöltek sok képes fordulatot. Az egyes igék és névszavak esetében érthető a nyelvi példák felsorolása. A nyelvtani formákhoz, igazi (például katonai) szakkifejezésekhez igen ritkán hoztak állandó szófordulatokat. Érdekes ezek megoszlása a mű során: az ábécésorrendbe tett szócikkek között olykor több lapon át egyetlen ilyen példaszöveg sincs, majd pár lappal arrébb egyszerre többet is közölnek. Nem hiszem, hogy e változásoknak valamilyen filológiai oka lenne, egyszerűen a szerkesztő olykor jobban oda figyelt a képes beszédre. Egy ilyen nagy terjedelmű könyv elkészítése, szedése, korrigálása gyakran úgy történt, hogy egész csapat dolgozott együtt, mindenki kapott – mondjuk egy-két ívnyi terjedelmű – szócikkanyagot és ezt gondozta. Elvben elképzelhető, hogy a magyar nyelvi kiegészítéseket is ilyen munkamegosztással hozták össze, és a közreműködők között volt, aki több, más meg kevesebb magyar proverbiumot ismert és illesztett be a kiadványba. Ez persze fantáziálás, és erre bizonyítékot nem találtam. Az is egyértelmű, hogy a közölt magyar proverbiumok nem a latinból származtak, még az igen nevezetes idézetek, szállóigék, az iskolai oktatásban közismert *salse dicta* sem található a könyv hasábjain.

A névtelen és gyakorlati előszó háttérében az európai latinoktatás évezredes hagyománya jelenik meg, amelyet magyarországi távlatban azonban ebből az előszóból nem is ismerhetünk meg.

Rögtön ez után maga a szótári rész következik, kéthasábos szedéssel, minden lap tetején a szótárakban évszázadok óta megszokott hárombetűs szókezelő-jelzéssel. A könyv az *A AB* jelzéssel kezdődik és az 1272. lapon *ZOD* jelzéssel végződik. A legszerényebb számítással is mintegy 10 000 szócikket találunk, gyakorlatilag mindegyikben magyar nyelvű adattal is.

Hogy csakugyan kincsesbányája e könyv a valódi magyar művelődéstörténetnek, sokszorosán igazolhatjuk. A szócikkek között a legvégső (1272, bal hasáb) a következő (némi ortográfiai egyszerűsítéssel): „Zodiacus, i. m., Egy keresztül járó égi abronts, mellyen a' tizen két égi jegyek vagynak, vel: állati kerület, iuxta Apátzai in Ung. Encyclop.” (Ez után a német, szláv szómegfelelések megemlítése olvasható.) Hogy ki lehetett az a magyar jezsuita Nagyszombatban, aki már az 1750-es kiadásban idézte Apáczaigazán alig hozzáférhető magyar enciklopédiáját a megjelenése után egy évszázaddal... – elgondolni sem tudom.

A szócikkek után, a könyv végén, 24 számozatlan lapon még egy *Index Diffusior vocum barbararum, aut minus elegantium* szójegyzék következik, a latin szavak ábécésorrendjében, az oldalak bal hasábjain a kerülendő „barbara” (latin) szavakkal, a jobb hasábokon a használandó „latina” megfelelőekkel – mintegy másfélezer (!) szó esetében A helytelenül használt „barbár” formák helyett a klasszikus vagy elegáns latin megfelelőket adják meg. (Vagyis mindkét hasábon csak latin nyelvű adatok találhatóak.) Még e részben is gondolhatunk arra, hogy a nagyszombati kiadásban olykor az igazán sajátos adatokra is kitértek. Lásd például: *Parafceve dies* = „Dies redempti orbis memoria facer; dies anniversaria paffi pro nobis Dei, ac hominis memoria facer.” (A Pjatinica Paraszkeva ugyanis a keleti kereszténységben fontos szent és ünnep.) Ez a megjegyzés is már az 1750-es kiadásban megtalálható.

A magyar kiadások ezt a jegyzéket is az 1818-as kiadásból vették át. Amott a szótári rész után, külön lapszámozással, 80 lapon egy *Latinitatis Ars Brevicula seu Syntaxis ornata de tribus Latinae linguae virtutibus, puritate, elegantia et copia* című tananyag következik, külön is foglalkozva a tiszta, elegáns és rendkívül gazdag latin nyelvvel. Bőséges példák, szójegyzékek találhatóak e részben. Ezt nem nyomtatták ki a magyar kiadásokban. Ezt követi (ismét újra kezdődő lapszámozással 48 lapon) a már említett *Index Diffusior [...]* című antibarbarus szójegyzék, amelyet a magyarországi kiadások változtatás nélkül közöltek. Ennek folytatásaként (49–74) az *Index vocum quae in foro militari, civili, sacroque obtinent* részben a sajátos katonai, civil és egyházi szóhasználatot tekintik át, a németből kiindulva. Ezért szükség volt egy *Index Germanico Latinus*, azaz német–latin szótárra (75–111).

A magyarországi kiadásban tehát az 1818-as latin „szótári” részt, valamint ebben a német párhuzamokat egészükben újra közölték, és ennek alapján írták be a megfelelőnek talált magyar és szláv kiegészítéseket. Ez érthető elrendezés egy latin frazeológiában, ám a magyar, német, szláv proverbiumok, egyáltalán a megemlített nem latin nyelvű szavak megtalálását igen nehézé teszi. A praktikus előszót és az antibarbarus szójegyzéket is újra közölték. Mászt azonban nem. Azaz a nem latin példák tematikus vagy források szerinti értelmezése még ennél is nehezekebb.

Amint a címlap is jelzi, a két nagyszombati kiadás sajátossága az, hogy a latin példákhoz magyar és szláv megfelelőket is ad. A címlapon nincs feltüntetve,

hogy a német megfelelőket is megadták, de ezek már a legelső kiadásban is ott voltak. A magyar és szláv adatokról, ezek forrásairól nincs további tájékoztatás, és nem tudjuk meg a közreműködők vagy a szerkesztők nevét. Azt viszont tudjuk, hogy mind a két kiadás a nagyszombati jezsuita nyomdának oktatásra engedélyezett, mintegy hivatalos kiadványa volt.

Az alábbiakban a második kiadásra hivatkozom, amely azonban egyezik az elsővel. Az egyes szócikkek felépítése hosszás gyakorlat eredményeként alakult ki. Ezt egyetlen példával mutatom be (zárójelben magyarázataimmal):

Proverbium, ii, n. Példa-beszéd, közmondás: ein Sprichwort: prjslowj. Syn. Adagium. Epith. Contritum vetustate, sermone, verum, & vetus, laudatum, vulgare, commune. Phras. Vetus est proverbium. Summum ius, summa injuria. Szokták mondani, &c. es ist ein altes Sprichwort, ie. starodáwné gest prjslowj. Vetus verbum est; in proverbii confuetudinem venit; tritum sermone. decantatum, contritum vetustate proverbium est; jactatum vulgo proverbium est; proverbii locum obtinet; in proverbio est; in proverbium abiit; vulgo dici solet; vulgo dicitur; Summum ius, &c. ut ajunt, quemadmodum ajunt, quomodo ajunt, quod vulgo dici solet, ut in proverbii loco dicitur. Usus: Vetus, laudatumque proverbium est; res est in communibus proverbiiis verfata.

Ugyanez a rész az 1775-ös kiadásban (1015, bal hasáb teteje)

tritum fermone, decantatum, contritum vetustate proverbium est; jactatum vulgo proverbium est; proverbii locum obtinet; in proverbio est; in proverbium abiit; vulgo dici solet; vulgo dicitur; Summum ius &, ut ajunt, quemadmodum ajunt; quomodo ajunt, quod vulgo dici solet, ut in proverbii loco dicitur. Usus (használat) Vetus, laudatumque proverbium est; res est in communibus proverbiiis verfata.

(1015 lap, jobb hasáb, 1–21. sorok): Proverbium, ii, n. [a szó, genitivusa, a szó nemének megadása] Példa-beszéd, közmondás [a szótár a magyar „ö” betűt az o betű feletti kis e betűvel adja, ezt mi egyszerűen „ö” betűvel adjuk vissza]: ein Sprichwort (a német példák gót betűkkel vannak szedve); prjslowj. (A szláv példákat is gót betűkkel szedték) Syn. (szinoníma) Adagium. Epith. (a szóhoz illő mellénevek, jelzők) Contritum vetustate, fermone, verum, & vetus, laudatum, vulgare, commune. Phras. (frazéma) Vetus est proverbium. Summum ius, summa injuria. Szokták mondani & es ist ein altes Sprichwort, ie. starodáwné gest prjslowj. Vetus verbum est; in proverbii confuetudinem venit; tri-

Érdekes, hogy itt voltaképpen a „proverbium” logikai meghatározásához közelítenek, több ilyen példával. Tanulságos a sokkal rövidebb *adagium* címszó (28, jobb hasáb) is.

Adagium, ii, n. Közmondás, példa-beszéd: Sprichwort: prjslowj obecné, ftaré *Syn. Proverbium. Usus: Vetus est Adagium. V. (lásd) Proverbium.

Tulajdonképpen mindkét szócikkben ugyanazokat a szavakat említik, ám bizonyos eltérésekkel. Eszerint a „köz-mondás” régi, az emberek által ismert mondas, fontos tulajdonsága, hogy egyszerű, „vulgo” használatot képvisel: „ahogy általában mondják”. Ebben a most közölt két szócikkben nem idéztek közmondásokat (csak egy latin maximát), ám az egész műben ezek száma tekintélyes. Kár, hogy „frázis” vagy „frazeológia” nincs címszóként feltüntetve – tanulságos lett volna az ide tartozó definíció és példatár.

Wagner frazeológiáját még a XIX. században is sokáig használták Magyarországon a latin iskolákban és nyilván sok példányban jelent meg. Könyvtáraink possessor-bejegyzései is közismertségét tanúsítják. 1822-ben jelent meg az *Universae Phraseologiae Latinae corpus congestum a P. F. Wagner [...]*, amely a címlapon ezt is közli: *Editio tertia novissimis curis emendata et auctu.* (Budae, Typis Regiae univers. Hungaricae Typographiae). Ez is egy (10) 1524 l. (+ *Index diffusior [...]*, 83 l.) kézikönyv, és nem valamilyen egyszerűsített, gyakorlati tanítási segédkönyv. Megvan benne egy *Lectori benevolo typographis regis Budensis salutem* ajánlás (1–2), a *Praefatio auctoris ad humanioram scholarum professores* (1–6), valamint a kötet végén az *Index diffusior* (1–83), amelyben feltüntették a német és szláv szótári adatokat is. Noha az átdolgozó neve nem szerepel, már a kortársak is tudták, hogy Verseyhy Ferenc volt, aki átnézte a szócikkeket, és új jelentéseket is megadott. Érdemes lenne ezt a könyvet külön is bemutatni, annál inkább, mint a rá vonatkozó ritka hivatkozások zöme téves. Most azonban nem foglalkozunk ezzel, az 1750-es kiadáshoz képest több nemzedékkel későbbi és egészen más társadalmi környezetre valló, ám ekkor már évszázados törzsanyagú kiadvánnyal. Az azonban jellemző, hogy még a reformkor elején is a magyar „frazeológia” igazában csak ebből a kiadványból ismerhető meg. És különös, hogy az igen sok példányban kinyomtatott műből Erdélyi János sem használta a magyar proverbium-anyagot – mint ahogy Gaal György nyomtatásban hozzáférhető könyvét (*Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen*, Wien, Friedrich Volke, 1830) sem.²

Amikor az „utókor” emlegetni kezdi, ezt már azért teszik, mert felismerték a könyvben olvasható sok száz magyar kifejezés és proverbium, együtt több ezer magyar szó már itt, ilyen korán szereplését, ráadásul latin, német, szláv párhumakkal, ami a jelentések értelmezését igazán megkönnyíti.

Szily Kálmán cikkében³ „apáink és ősapáink iskolai szótárában” valóságos magyar szótárnak tekinti Wagner könyvét, amely – Toldy Ferenc elhamarko-

2 Erről lásd: VOIGT Vilmos, *Georg von Gaal: Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen* (Wien, 1830): *A kéziratoss hagyaték konkordancialisztája = Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 341–361.

3 NAGYSZIGETHI Kálmán [SZILY Kálmán], *Egy feledésbe ment régi szótárunkról*, Nyör, 17(1888), 307–314; később ezt az írást változatlanul bevette tanulmánykötetébe is: *Uő, Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1898, 326–337.

dott állításával szemben – nem a régebbi magyar szótárak szócikkeinek pusztá kimásolása, hanem a magyar adatokat tekintve önálló mű. Hivatkozik arra, hogy a jezsuiták iskolatörténeti forrásai szerint összeállítója a jezsuita hitszónok, Vargyas István volt, aki ismerte és felhasználta rendtársainak (elsősorban Pázmány Péter és Káldi György) műveit. Őt esetben Pázmányt, egy-egy esetben Káldit és Spangár András⁴ tartja forrásnak. Szerinte Faludi Ferenc – aki éppen a könyv megjelenése idején, 1749 és 1751 között a nagyszombati jezsuita nyomda igazgatója volt – is közreműködött a műben. Ezen kívül használ népnyelvi változatokat is, és a kötetben olvasható latin (és német) szövegek mintájára maga is alkot frázisokat. Ő összesen mintegy 300 olyan proverbiumot talált, amelyek nincsenek meg Erdélyi János akkor legteljesebbnek tekinthető kiadványában: *Magyar közmondások könyve*, Pest, Kozma Vazul, 1851. Ha tudjuk, hogy Erdélyinél 9000 adat olvasható, ez mégis csekély, mintegy 3–4%-os. Másik oldalról, eszerint Wagner könyvében az Erdélyi által később összegyűjtött és kiadott proverbiumanyag 95%-a már megvan. (Ezt azonban ellenőrizni kellene!)

Vargyas életéről (Kapuvár, 1717. december 19.–Székesfehérvár, 1751. május 6.) azóta már jobb áttekintésünk van. Lokálpatrióták most is őrzik Kapuvárott az emlékét. A fiatalon, himlőjárványban elhunyt szerzetesnek ez a legutolsó megjelent munkája, amelynek során nemcsak a magyar szóanyag összeállítása, hanem a nyomdai munkák is sok időbe teltek.⁵ Mindez igaz a magyar szövegekre, ám azt nem tudjuk, ki lehetett a szláv adatok összeállítója, gondozója. Vargyas szláv nyelvtudásáról nincs adatunk.

A Szily után következő méltató a pedagógus Kármán Mór⁶ volt, aki elsősorban a könyv magyaros felfogását és a gazdag nyelvi adattárat emeli ki. Cikkének elolvasta után Szily recenzióban szólítja őt fel, hogy ismerje el Szily korábbi cikkét. Kármán ennek eleget is tesz.⁷ Mindketten nagyra értékelik a magyar Wagner-t, de a létrejöttéről vagy használatáról újabb felismeréseket nem közölnek.

Nem sokkal később a régi magyar nyelvi források iránt is érdeklődő Tóth Béla három folytatásban megjelenő cikkében mutatja be a művet.⁸ Ő is főként a frazeológiai–parömiológiai gazdagságot dicséri, és említi a korábbi megállapításokat. Hangsúlyozza Faludi Ferenc „Jegyzőkönyvének” parömiológiai fontosságát. Cikkében az egész műből hoz példákat a magyar ábécésorrendjében: *meg-abrakol* – *fakad* (kb. 60 adat), *be-falat* – *nyűg* (kb. 145 adat), *ki-okád* –

4 Spangár András (1678–1744) jezsuita, a magyarok népszerű történetének forrásaival foglalkozott.

5 Vargyas munkásságáról a legutóbbi áttekintés: *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, XII, főszerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2011, 312 (Bogár Judit), a *Barbarism* szócikk hasonmásával; *uo.*, 313.

6 KÁRMÁN Mór, *Egy érdekes tankönyv*, ItK, 1(1891), 51–57.

7 NAGYSZIGETHI Kálmán, *Nyílt levél*, ItK, 1(1891), 216–217; KÁRMÁN Mór, *Válasz*, *uo.*, 217.

8 TÓTH Béla, *Wagner Ferencz Phraseologiája*, Nyőr, 22(1893), 459–465, 503–508, 558–464.

viszkeddegel (kb. 150 adat) felosztásban, vagyis összesen úgy 350 adattal. Mint-hogy ebben az időben folytak a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* munkálatai (amely 1890–1893-ban jelent meg Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond szerkesztésében, és csak a magyar reformkor előtti adatokat dolgozott fel), felmerült az a kérdés, bedolgozták-e ebbe a Wagner könyvében már 1750-ben kinyomtatott adatokat? (Mai válaszuk: csak részben és nem pontosan. Viszont az 1960-as években készített *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* már említi a felhasznált forrásművek között, mégpedig mind az 1750-es nagyszombati, mind a Verseyhy Ferenc átdolgozásában megjelentetett 1822-es budai kiadást.)

Egyébként e korban készül Margalits Ede *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* című, központinak szánt gyűjteménye (Budapest, Kókai Lajos, 1896; reprint: Budapest, Akadémiai, 1993). Szerkesztése során azonban szintén nem használták fel még a Wagnerből az említett dolgozatokban már kinyomtatott közmondásokat sem.

Szótártörténészeink is tudtak e könyvről, viszont frazeológia-történeteinkben ritkán szerepel. Megemlítése hiányzik O. Nagy Gábor *A magyar frazeológiai kutatások története* című áttekintéséből (Budapest, Akadémiai, 1977 [Nyelvtudományi Értekezések, 95]) is. Ám tudjuk, ezt a művet már nem ő, hanem, a hagyatékában maradt cédulák alapján Kovalovszky Miklós rendezte sajtó alá. Megemlíti a művet – és a másodlagos szakirodalomból csak Mészáros (alább ismertetendő) tanulmányát – Hadrovics László,⁹ akinek könyvéből történeti parömiológiánk igazán sokat tanulhat. Kosáry Domokos a XVIII. századi gyakorlati nyelvtudomány jellemzése során idézi, és tud a régi, a magyar frazeológiát említő cikkekről is.¹⁰ Ő arra hívja fel figyelmünket, hogy Bél Mátyás nyelvtudományi érdeklődésének hatása a XVIII. század közepső harmadában még jól felismerhető a kor német–magyar–szlovák nyelvészeti kiadványaiban, ami a protestáns cseh egyházi nyelv előtérbe helyezését is jelentette. Nyilvánvalóan tartom, hogy Wagner frazeológiájának szláv adatokkal kiegészítése is ebbe a vonulatba kapcsolható. Azonban tovább is keresnünk kellene az erre vonatkozó közvetlen adatokat és a kiegészítő személyét – annál inkább, mivel Wagner frazeológiai nemcsak hogy katolikus, hanem egyenesen jezsuita produktumok.

Legutóbb (!) a neveléstörténész Mészáros István foglalkozott a jezsuita gimnáziumok első négy évében tanított művel.¹¹ Említi Szily és Kármán egykori írásait, és tud a két teljes, valamint az 1822-es budai kiadásról is. Ő az 1750-es (első) kiadást használta, s cikkében közli „a nagyszombati frazeológia-tankönyvben található összes magyar szólást és közmondást”. Közlése némi betűátírást tar-

9 HADROVICS László, *Magyar frazeológia: Történeti áttekintés*, Bp., Akadémiai, 1995, 323.

10 KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1996³, 157.

11 MÉSZÁROS István, *Magyar szólások és közmondások egy 1750-i frazeológia-tankönyvben*, Nyőr, 105(1981), 292–302.

talmaz, és igen gondos. A magyar szöveget adja, ezt követi a latin szócikk, de nincs kiemelve az a latin szó (csak a könyv lapszáma), ahol ez előfordul. Ez némi nehézséggel jár annak számára, aki a teljes adatot vagy a szövegkörnyezetet kívánja megismerni.

Könnyű összevetni az ő megoldását és az eredetit:

Mészáros (293, 2. példa). *Hitván kereset az árulkodás – Accusationem facticare* [helyesen: *factitare*], *profiteri: vádolással kereskedni* (21)

Wagner (21, jobb hasáb): *Accusatio, nis, f. Vádolás, panafz tétel valaki ellen*, Anklag; obžalovánj, žaloba. *Syn. Incusatio, nominis delatio. Epith. Honefta, diligens, illuftris, mala, nugatoria, manifefta, nobilis, gloriosa, vera, vetus, ufitata, acris, intenta, infans, muta, nova, opima, perpetua. Usus: Accufationem factitare, profiteri, vádolással kereskedni, árúlkodni: prov. hitván kerefet az arúlkodás: einen Kläger abgeben : žalobnjkem býti. V(ide) Actio.*

Vagyis a magyarban a „vádolás, panasztétel, árulkodás” három szemantikai mezőt jelent, és a „a vádolással kereskedni” kifejezés a nyitja a „hitván kereset” formában rögzített frazémának.

Mészáros az eredeti kiadvány 10. lapjától az 1272. lapig szedte össze a maga körülbelül több mint kétszázötven példáját. Amiatt van ez az óvatos becslés, mivel egy szónál több megfelelés is található. Ezek között van valódi közmondás, szófordulat és nyelvi értelemben vett frázis.

Dolgozata végén Mészáros még az iskolában fordításra feladott auktorok esetében is a törölmetszett magyaros megoldásokat említi: például (631 lap, bal hasáb), az *Imperitus* (‘tudatlan, járatlan’) melléknév szócikkének közepén többek között ez a közismert magyar kifejezés olvasható: *a’ ki annyit tud a’ törvényhez, prov.(erbum) mint a’ bagoly az ave-máriához : mint a’ tyuk a’ regéhez.* A szócikkben a szokottnál bővebb német és szláv példatár található, ám ezek között nincs valódi proverbium. Viszont a második magyar példa már Szenci Molnár Albert szótárában (1604), a rendkívül frappáns ávemáriás bagoly pedig már a lutheránus Kis-Viczay Péter könyvében (*Selectiora adagia Latino.Hungarica [...]*, 1713, Bartphae, Typis Civitatis) olvasható. Azaz vagy úgy képzeljük, hogy Wagner frazeológiának nagyszombati magyarázói egy általam ma is irigyelt régi magyar szakkönyvtárszobában ültek, vagy maguk is ismerték e szófordulatokat.

Azóta még csak egy fontos publikációról be kell számolnom. Minthogy a fentiekben szóba került Faludi Ferenc „közreműködése”, érdemes kitérni arra, hogy volt egy *Jegyzőkönyv* néven említett kézírata, amelyet talán már nagyszombati nyomdaigazgatósága előtt is elkezdhetett. Ebben négy csoportban sorolt fel parömiológiai példákat: *Magyar köz mondások – Szépen öszve illő vezeték szók – szép magyarázatok – Telylyes mondasok.* Ennek kézírata nem maradt ránk, és csak Révai Miklós régi, 1787-es nyomtatott kiadásából ismerjük. Szerencsé-

re mára kritikai kiadásban is hozzáférhető.¹² Ehhez a *Jegyzőkönyvhöz* ugyan filológiai jegyzetek nem készültek, ám a több mint 700 „köz mondás”, a több mint 300 (nem mindig) frázis, és a voltaképpen Wagner könyvében is meglelő „megszokott jelzők” külön áttekintése tanulságos lenne.

Két komparatív megjegyzést is tehetünk.

Voltaképpen ma sem tudjuk pontosan, kik és miért vették be Wagner nagyszombati frazeológiájába a „Slavica” adatokat. Ugyanis bár a korábbi kiadásokban vannak német „frázisok”, ám szinte következetesen hiányoznak a valódi német proverbiumok – amelyek pedig ezidőtájt már jól adatoltak voltak. A magyarországi kiadásokban a német idézetek anyaga nem változik meg.

Az ugyan érthető, hogy a jezsuita iskolákban tanuló felvidékiek számára kedvező körülmény volt szláv szókapcsolatok közlése. Ám külön vizsgálat nélkül nem tudom megállapítani, ez a „slavica” pontosan melyik nyelv, a huszita eredetű egyházi cseh – vagy a felvidéki szlovák katolikus „népnyelv”? Pár évvel ezelőtt felkértek arra, hogy egy összegező szlovák közmondáskutatásban szakértőként vegyek részt. Rá is álltam, éppen Wagner nagyszombati könyvei miatt. Ám azóta sem tudom, készült-e egyáltalán ilyen tárgyú áttekintő tanulmány. Eddigi tudtommal a cseh és szlovák parömiológiai kutatás nem figyelt fel érdeméhez méltóan a „nagyszombati” Wagnerre, erre a fontos és több évszázados régiségű forrásra. Viszont itt is azt mondhatjuk, tüzetes vizsgálat nélkül csak annak a benyomásomnak adhatok kifejezést, hogy e nagyszombati könyvekben valódi szláv proverbiumokat alig találunk – szemben a sok magyar adattal, ami nyilván arra vall, hogy a szerkesztők anyanyelve nem a német és nem a szláv, hanem a magyar volt.

Másik megjegyzésem: a magyar filológia mindig is tudta, hogy éppen a mi frazeológiánk kiadása idején, Andrea Jambressich (Andrija Jambrešić, 1706–1758) horvát jezsuita Franjo Sušnikkal közösen Zágrábban 1742-ban megjelentette *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica, et Hungarica locuples* című, ugyancsak iskolai használatra szánt könyvét, amelynek alapja a hagyományos, Calepinus-féle szótár volt. Legutóbb Nyomárkay István foglalta össze az ezzel kapcsolatos tudnivalókat. Ám parömiológusaink eddig nem foglalkoztak ezzel a művel. Pedig biztosan megérné, már csak a magyar adatok miatt is.

Van tehát egy tízezer magyar szónyi és ezer magyar „frazeológiai” adatot tartalmazó könyv, Wagner frazeológiája, amelyet magyar nyelvtörténetileg máig sem teljesen, parömiológiailag pedig gyakorlatilag egyáltalán nem tekintettek át, noha éppen a német és szláv párhuzamok közlése miatt szemantikailag egyedülálló ez a forrásanyag.

Bevallom, először arra gondoltam, hogy e könyv több száz, valódi „proverbiumának” korszerű közlését adom, ám rájöttem, Wagner „magyar” frazeoló-

12 FALUDI Ferenc *prózai művei*, s. a. r. VÖRÖS Imre, URAY Piroska, Bp., Akadémiai, 1991 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 8/2), 785–814, jegyzetek: 1001.

giája adatainak önálló filológiai kiadására lenne szükség. Ennek jegyzeteiben kellene feltüntetni, csakugyan miben egyezik ezzel Faludi Ferenc szólásgyűjteménye. Noha leírták, hogy az összeállítók felhasználták a publikált magyar parömiológia klasszikus kiadványát, Baranyai Decsi 1598-as *Adagiorum...* című könyvét – amely az erasmusi tradíción belül ugyancsak iskolai segédkönyv volt –, ám ez kizárt, mivel ezt a könyvet nálunk a XIX. század végéig még a szakkutatók sem ismerték.

Az egyes proverbiumokat illetően is különleges mű Wagner magyar frazeológiája. Ugyanis köztudott, hogy (középkori előfutárokat nem számítva) a régi magyar szótárirodalom egymásra épülő művekből áll Szenci Molnár Alberttől Bod Péterig és Pápai Páriz Ferencig. Vagyis az ezekben olvasható szavak és értelmezések is ennek a folyamatnak a részei: egy adott szó vagy szólás az adott könyvben vagy az előzményekből átvett adat, vagy csakugyan a korabeli nyelvhasználatot tükrözi. Ezekről azonban független a Wagner-frazeológiában olvasható adatanyag. Példái vagy a latinnak és németnek megfelelő megfogalmazások, vagy csakugyan használt és a szerkesztők által ismert magyar nyelvű proverbiumok. Az ilyen magyar példák száma igazán nagy.

Nincs most módunk arra, hogy az igen gazdag német frazeológia-történetre kiterjünk. Ami a szlovák és cseh frazeológia kezdeteit illeti, ezt az újabb áttekintések igen röviden szokták megemlíteni. Van azonban egy korai áttekintés a szláv parömiológiáról,¹³ amely felsorolja a régi szlovák kiadványokat is (Doležal, 1746; Bernolák, 1790; Trnka, 1831), és köztük Rybay (1713) munkáját. Ez azonban az évszám elírása, mivel a szlovák nyelvész és irodalmár Juraj Ribay (Ribay György) evangélikus lelkész (1754–1812) közmondásgyűjteménye csak halála után került elő. (Tudtunkkal ő 1793-ban Prágában kezdte gyűjteni a cseh és szlovák könyveket és kéziratokat, és kezdett hozzá egy *Idioticon Slovakorum* összeállításához, amelyet 1813-ra datálhatunk.) Ekkor már Wagner frazeológiájában ezerszámra volt szláv megfelelés. Ha tehát nem is volt olyan publikáció, amelyből 1750-ban Nagyszombatban szlovák proverbiumokat meríthettek volna, az ilyen irányú érdeklődés megvolt, és ekkor már léteztek a cseh, morva, szorb, szlovák, lengyel parömiológia és frazeológia kezdetei is.¹⁴ Ám ebbe a tudománytörténetbe eddig még nem illesztették be Wagner frazeológiáját – mint ahogy a magyar parömiológusok sem.¹⁵

13 I. J. HANUŠ, *Bibliotheka slovanského příslovnictví*, I, *Literatura slovanského a německého příslovnictví*, Praha, Jarosl. Pospíšil, 1853.

14 Lásd az újabb áttekintést: Zuzana PROFANTOVÁ, *To the beginnings of paremiology in Slovakia* = Z. P., *Little Fish Are Sweet: Selected Writings on Proverbs*, Bratislava, Ústav Etnologie SAV, 1997, 9–29.

15 Noha magam évtizedek óta készültem a Wagner-kötetek parömiográfiai elemzésére, erre eddig nem volt módom. A magam legutóbbi, kényszerűen rövid áttekintésében ugyan utaltam Wagner művére, ám elnagyoltan és pontatlanul: Vilmos VOIGT, *Précis of Hungarian*

Ha összegezni szeretnénk a tanulságokat, azt mondhatjuk, a Wagner-frazeológia magyar adatai különösen figyelmet érdemelnek. Nem könnyű persze megkülönböztetni egy latin kifejezés magyar fordítását, antik eredetű megállapításokat, egy állandó szókapcsolatot, főnevek állandó jelzőit és a szólások, közmondások több csoportját.¹⁶ Wagner nem volt parömiológus, ő egy használható szótárat állított össze. Ehhez vette hozzá a német és szláv példákat is. És ehhez vették hozzá a magyar megfelelőket is. Ám a nagyszombati kiadás elkészítése során volt(ak) valaki(k), aki(k) ehhez tekintélyes mennyiségű magyar nyelvű proverbiumot is közétett(ek). Ezek száma és minősége előkelő helyet biztosít számukra a magyar parömiológiában. Azt hiszem, ideje volt ezt végre elismerni. A magyar szótárirodalomban ekkor már évszázados hagyomány volt szólások közzététele. Most ez a megoldás lett kiterjesztve a frazeológiai szótárra is. Látszólag apróság volt e fejlesztés, ám kitűnő és datálható magyar proverbiumok közzétételét eredményezte. És az is fontos, hogy éppen a XVIII. század első felének végén készült. Újabb parömiográfiai kezdeményezések ugyanis a következő generációkban indultak meg, mint például Dugonics András, Kovács Pál, Pálóczi Horváth Ádám, Gaal György és mások esetében. Tudjuk, ők feljegyezték a hallott közmondásokat, és nyilván merítették régebbi kiadványokból is. Ám éppen a XVIII. század közepének magyar nyelvű szólásait máig a legteljesebben Wagner könyvéből találhatjuk meg. Éppen a nagyméretű latin és kis méretű német párhuzamok érzékeltetik e korban az eleven szóláshasználatot. Még a bemutatott szemelvényekből is látszik, hogy a szólások miként élnek: egy szónyi változtatás nélkül – szavak megváltoztatásával, ellenkező értelemmel – hasonló szólások közegeiben, általában a képes kifejezések igen széles körében. Az egyes kifejezések pontos értelmét nem mindig ismerjük, néha csak sejtjük (pl. „farkas kaszára vetni”). Ám azt biztosra vehetjük, hogy a diákok is emlékeztek azokra a szólásokra, amelyeket egykor Wagner kézikönyvéből meg kellett tanulniuk.

Paremiography and Paremiology, Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship, 30(2013), 350.

16 A frázis és a frazeológia áttekintéséhez kíséreltem meg hozzájárulni, nem pusztán nyelvészeti szempontból: : VOIGT Vilmos, *A frázis tipológiája (műfajelméleti és más szempontból)* = 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére, szerk. MÁRTONFI Attila, PAPP Kornélia, SLÍZ Mariann, Bp., Argumentum, 2006, 622–634.

Adattár

Hogy legalább érzékeltessem e szóanyag tanulságos voltát, átnéztem Mészáros István 1981-ben kiadott, több mint 250 Wagner-szócikkból való, igen gondos kijegyzéseit. Minthogy egy-egy szócikkben több példa is van, összesen ennél több adatot közölt. Ő a legfontosabb magyar szövegeket idézi, megadja a latin megfelelőt, de ezen belül nem adja meg azt a latin szót, ami a Wagner-szócikk elején áll. Nem közli a német és szláv adatokat sem, utal azonban a Wagner-kötet azon lapszámára, ahonnan idéz. Példái voltaképpen egy latin szótár ábécéjét képviselik, és ilyen módon egy-egy magyar szóra a vélhető latinból is következtethetünk, ha ezt tudjuk. Például: csöbör, vödör = *Hydria*; feleség, feleségül venni = *uxor* címszónál (1272, mindkét hasábon), amelyben nemcsak az általában ismert szótári jelentés (feleség, házastárs, hölgy) van megadva, hanem ilyen példák is: „Megházosodott, meg-nöszött, a házasságnak akadémikus nyügébe állatt.” Ám nem mindig találunk proverbiumot, ha megnézzük a *leo*, *passer* stb. szócikkeket – noha tudjuk, e szavakhoz gazdag szóláshagyomány kapcsolódik.

Minthogy 1991-ben közzétették Faludi Ferenc jegyzőkönyvéből a *Magyar közmondások* jegyzékét, érdemes összevetni a két szöveganyagot. Mostani (Révai Miklóstól származó) formájában itt a megfelelő magyar proverbiumok kezdőszavainak igen szoros rendszerét találjuk. Nyilván sem Faludi, sem más nem „gyűjtött” ilyen módon szólásokat. Az elképzelhető, hogy egy füzet lapjaira írta fel az eszébe jutó vagy hallott szólásokat, mégpedig kezdőbetűnként – és azután később – akár évek során – valaki sajtó alá rendezte, szoros betűrendbe állította ezeket. Voltaképpen Faludinál is megkereshetünk egy-egy Wagnerből ismert proverbiumot, ám éppen a szoros betűrend miatt ez nem egyszerű. Pl. „a vér nem válik vízzé” *A' jó vér nem válik vízzé* formában található meg.

Az alábbiakban egyesítettük a két jegyzék átfedéseit. A helyesírást minimális mértékben egyszerűsítettük (és nem írtuk ki az adatok végén a pontot).

(a mostani közlés sorszama) Faludi adata ♦ Wagner adata (a latin vezérszóval, lapszámmal)

- 1 Hitván kereset az árúlkodás ♦ Hitván kereset az árúlkodás (Accusatio, 21)
- 2 Nagy fát mozgatsz ♦ Nagy fát mozgat (Aggredior, 60) (vö. az 5. példával)
- 3 Darázs fészket piszkál ♦ darás fészket köll piszkálnom (Ago, 61)
- 4 Alá néző matskának nem kell hinni ♦ nem hiszek az alá nező matskának (Astutus, 124)
- 5 Nagy fába vágja a' fejszét ♦ nagy fába vágta a' fejszét (Difficilis, 385)
- 5 bis nagy tőkébe vágod a' fejszét (Audeo, 131) nagy fát mozgatsz (Audeo 131) (vö. a 2. példával)
- 6 Fel tette az Orbán' süvegét ♦ Fel tenni az Orbán süvegét (Bonus, 156)

- 7 Ruha tisztesség, pénz, emberség ♦ a' mint mondgyák: pénz emberség, ruha tisztesség (Census, 183)
- 8 Könnyebb a' hazug embert, hogy sem a' sánta ebet el érni ♦ Könnyebb egy hazugot hogy sem egy sánta ebet el-érni (Commentum, 222)
- 9 Hátrább az agarakkal ♦ Hátrább állította az agarakkal (Compesco, 232)
- 10 Nem hólyag, hogy hamarjában fel lehetne fujni ♦ nem hójag ez, hogy felfújják (Consilium, 272)
- 11 Igen tölt a' garatra ♦ fel-töltött igen a' garatra (Crapula, 308)
- 11 bis gyakorta fel-tölt a' garatra. item: úgy iszik, mint a' Perényi Törökök (Ebrius, 433)
- 12 Minden lévbenn kalány ♦ minden tálban kalán (Curiosus, 322)
- 13 Fogas ebnek való a' tsont rágás ♦ fogas ebnek való való a' csont rágás (Dentatus, 356)
- 14 Borsot tör orromba
- 14 bis Tormát tör orrom alá ♦ az én örrom alá is tormát akart törni (Deonero, 357)
- 15 Szemérmes koldúsnak üres a' táskája ♦ szemérmes koldúsnak üres a' táskája (Deprimo, 360)
- 16 Minden vizet maga malmára térít ♦ a' maga malmára folytatta a vizet (Derivo, 362)
- 17 Tarka barka, mint az Isten' madara ♦ tarka barka mint az Isten madara (Discolor, 400)
- 18 Ha nem tsurog, tsepeg ♦ Ha nem tsurog-is, de csepeg (Distillo, 410)
- 18 bis Tsörög a' szarka, vendég jön ♦ Csörget a' szarka, vendéget hirdet (Diversor, 414)
- 19 Köz lónak túros a' háta ♦ köz lónak turós a' háta (Equus, 446)
- 20 Vak vakot vezet ♦ Vakot vezet világtalan (Erro, 459)
- 21 Nyert, mint Bertók a' tsíkban ♦ Nyertes voltam mint Bertók a' csikban (Evenio, 463)
- 22 Körmére égett a' gyertya ♦ körmünkre égvala a' gyertya (Extremus, 502)
- 23 Király' fia Kis Miklós a' beszédbenn ♦ király fia kis miklós beszéde (Fabula, 506)
- 24 Egy a' szoba a'kementzével ♦ egy a' szoba nálunk a' kementzével (Familiaris, 516)
- 25 Fáradt ebnek még a' farka is nehéz ♦ Fáradt lónak a' farka-is nehéz (Fatigo, 520)
- 26 A' hol malatzot ígérnek, zsákod legyen hozzá ♦ a' hol malatzot ígérnek, 'zákod legyen hozzá, hogy el ne szalaszd (Festinatio, 528)
- 27 Ki tetszik a' szeg a' zsákból ♦ Mert idején. Kitetszik a' szeg a' zákból. item. ki mutattya a' majom meny aszszonyságát (Fictus, 530)
- 27 bis Ki tetszik a' szeg a' zákból, meg esméri az ebet a' szőrin: meglátszik a' mely téjből túró lészen (Vultus, 1271)
- 28 Ember fogad fogadást, agg eb, ki megállja ♦ ember fogad fogadást, ag-eb a' ki megálllya item: a' mit lovon fogad, gyalog meg nem állya (Fides, 531)
- 29 A' ki másnak vermet ás, maga esik be ♦ a' ki másnak árkot ás, maga esik belé (Fossa, 552)
- 30 Szaladj, farkas, inadban az igaz ♦ szaladgy farkas, inadban az igazság (Fugio, 560)

- 31 A' melyly tyúk sokat kodátsol, keveset tojik ♦ a' melyly tyuk sokat kodátsol, keveset tojik (Gallina, 567)
- 32 Egy fetske tavaszt nem hoz ♦ egy fetske tavaszt nem szerez (Hirundo, 598)
- 33 Addig megy a' korsó a' vízre, míg el törik ♦ addig viszik a' kantsót a' kútra, még el nem törik. item: a' tsöbörbül vödörbe hágni (Hydria, 611)
- 34 A' ló is meg botlik, noha négy lába nagyon ♦ nem tsuda, ha megbotlik a' vak ló (Ignorantia, 619)
- 35 Botskor bőr az artzája ♦ Botskor-bőr az ortzája (Impudens, 637)
- 36 Bagoly is bíró a' házában ♦ A' bagoly is bíró házában (Judex, 718)
- 37 Eb ugatás, szamar ordítás nem hallik mennyországba ♦ Ebugatás nem hallik meny-országba (Latratus 738)
- 38 Tsátsogó mint a' szajkó ♦ Csátsagó mint a' szajkó (Loquax, 761)
- 39–40 Farkasnak erdőt mutatsz ♦ Farkasnak mutatsz erdőt. item Farkast emlegetnek, 's a' kert mellett kullog farkast emlegetnek, 's a' kert alatt kullog (Lupus, 767)
- 41 A' sem jobb a' Deákné vásznánál ♦ Te sem vagy jobb a' Deákné vásznánál (Lurco, 767)
- 42 Szárába szállott az esze ♦ Szárába szállat az esze (Mens, 793)
- 43 Hitván madár, melyly maga fészket rútitja ♦ Hitván madár, melyly a' maga fészket meg rutittyá (Nidus, 845)
- 44 Addig hámozd a' hársfát, míg hámlik ♦ Addig hántsd a' hárs-fát, még meg-hámlik (Occasio, 872)
- 45 Nem ő borja, azért nem nyalja ♦ Ha nem borja, nem nyalja (Parco, 903)
- 46 Farkas kaszára vetni ♦ Nagy veszedelembé kerültem: farkas kaszára vetettem a' nyakamat (Periculum, 930)
- 47 Agg ebnek, és öreg szolgának egy a' fizetése ♦ Az öreg szolgának és az ag-kutyának egy a' fizetése (Servus, 1117)
- 48 Eb ebnek barátja ♦ Eb ebnek baráttya : reá talált a' sák a' foltjára (Similis, 1121)
- 49 Zsákban matskát nem árúlnak ♦ 'zákban matskát nem árúlni (Simpliciter, 1123)
- 50 Sokat szekér sem bír ♦ Sokat szekér sem bir (Valetudo, 1121)
- 51 A' tők is estve virágzik ♦ A' tők-is estve virágzik (Vesper, 1237)
- 52 Borbann lakik az igazság ♦ Borban lakik az igazság (Vinum, 1247)
- 53 Ott is terem a' gaz ember, a' hol nem vetik ♦ Ott-ís terem gaz-ember, a' hol nem vetik (Vítiosus, 1253)
- 54 Büszke mint a' Kompódi Meny Asszony ♦ reá tartya magát, mint a' kompódi nemes asszony (Elatas, 443)
- 55 Huj bele, Balás, lovat ad Isten ♦ hú bele Balás ! lovat ad Isten (Delibero, 351)
- 56 Komor, mint a' verembe esett farkas ♦ Aper : darabos, komor-kedvű ember, prov. mint a' verembe esett farkas (Difficilis, 386)

A két jegyzék összevetésekor első benyomásunk egyes szövegek egyezése, még a ritkább kifejezések esetében is. Arra gondolnánk, ez bizonyítéka annak, hogy a két forrás összefügg egymással. Ez azonban csak látszat. A ma is szó szerint így használt közmondásokat más (és régi) forrásokból is ismerjük. Ezenkívül az ötvennél több egyezés Mészáros 250 szövegéhez képest egyötödnyi, Faludi kétszer ekkora jegyzékéhez pedig csak egy tizednyi. És mindkét esetben meglepő, hogy milyen fontos, ma is közismert proverbiumok miért nincsenek meg egyik vagy másik forrásunkban? Azon kívül egy proveriális alapkészlet (már az akkori Magyarországon is) több ezer (!) szövegre terjedt. Ehhez képest az ötven egyezés nem döntő fontosságú. Azaz nem gondoljuk, hogy e két proverbiumanyag egymással hozható kapcsolatba. Azt viszont jelzi, hogy e korban többek számára is fontos volt magyar proverbiumok összegyűjtése és használata. Nyilván Révai Miklós is ezért tartotta fontosnak, hogy nyomtatásban közölje Faludi kis közmondásjegyzékét. A későbbi generációk többször is megkísérelték a magyar szólások és közmondások nyomtatásban való közzétételét, több-kevesebb sikerrel.

Tanulságos a Wagner-kötetben a magyar proverbiumok elhelyezése, más példák közé sorolása. Ezen kívül a változatok is megfigyelhetők. Úgyhogy éppen a használat esetében (Gaal György 1830-as kötetét leszámítva) itt találunk felhasználható szemantikai párhuzamokat, annál inkább, mivel ezek nem német vagy szláv proverbiumok, hanem éppen frazeológiai egységek.

Érdemes volna külön tanulmányban feldolgozni ezt a parömiográfiai anyagot. A tüzetes áttekintés nyilván valamivel több és többretű adatot tudna bemutatni.